

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-13>

УДК 347.42

В.В. СКРИПНИК

аспірантка юридичного факультету

E-mail: wws11@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3968-7762>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харків, 61022, майдан Свободи 4

ПОХОДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗУСТРІЧНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена категорії зустрічності у цивільному праві. Автор зауважує, що ЦК України містить поняття зустрічності у різних юридичних конструкціях, як то «зустрічне виконання», «зустрічні однорідні вимоги», «зустрічні вимоги боржника» тощо. Втім наразі комплекс дослідження категорії зустрічності відсутнє у сучасній вітчизняній цивілістиці.

У статті акцентовано увагу на тому, що категорія зустрічності виявляється передусім у договірних зобов'язаннях, зокрема, у синалагматичних договорах. Саме такі договори характеризуються наявністю зустрічних обов'язків, яким кореспондують відповідні права. Зміст цих прав та зустрічних обов'язків визначає правова мета (кауза), задля якої укладається договір. Автором проаналізовано поняття синалагми, каузи у римському понятті контракту. Визначено, що синалагматичними договорами у римському праві вважалися контракти купівлі-продажу, найму, товариства, а також безіменні контракти. Автором також виявлено, що поняття синалагматичності не співпадає із поняттям зустрічності договірної зобов'язання. Так, синалагматичний характер, притаманний договору товариства, не обумовлює наявності зустрічних обов'язків. Оплатність договору також не співпадає із поняттям зустрічності, оскільки деякі безоплатні за своїм предметом договори (договір про неконкуренцію, договір про задоволення вимог іпотекодержателя) мають ознаки взаємності зобов'язань.

У синалагматичних договорах невиконання обов'язку однієї із сторін надає право іншій стороні висунути "exsertio non adimpleti contractus" – «заперечення про невиконання договору». У ЦК України це проявляється у тому, що сторона, яка не отримала виконання за договором має право зупинити виконання свого обов'язку або відмовитися від його виконання (ч. 3 ст. 538 ЦК України). При цьому зустрічними будуть вважатися такі обов'язки, які пов'язані функціонально.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *категорія зустрічності, зустрічні обов'язки, синалагма, кауза, зустрічне виконання договору.*

Як цитувати: Скрипник В.В., Походження категорії зустрічності у цивільному праві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 35. С. 124-132. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-13>

In cites: Skrypnyk V.V. (2023). Origin of the category of compliance in civil law. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»*, (35), P.124-132. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-13> (in Ukrainian)

Вступ. Цивільний кодекс України оперує поняттями: «зустрічне виконання зобов'язання» - ст. 538, «зустрічні однорідні вимоги» - ст. 601, «зустрічна вимога до первісного кредитора» - ст. 603, «зустрічна вимога до основного боржника» - ст. 619, «зустрічні вимоги боржника» (у відносинах факторингу) - ст. 1085. Тож категорія зустрічності використовується у назві певних юридичних конструкцій. Передусім ці конструкції відносяться до зобов'язальних правовідносин. Сучасна вітчизняна цивілістика присвячує дослідження здебільшого окремим договірним

конструкціям. Досліджень загальних категорій зобов'язального права, на наш погляд, недостатньо. Серед фундаментальних загальнотеоретичних досліджень можна назвати монографії Н.Ю. Голубевої «Зобов'язання у цивільному праві», В. В. Надьон «Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин», дисертації А. М. Гужви «Інтерес у договірних зобов'язаннях за римським та цивільним правом України», А. А. Цибаня «Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент зобов'язального правовідношення».

Проте на цей час немає комплексного дослідження щодо місця категорії зустрічності у цивільному праві, її походження та значення у правозастосуванні. Немає досліджень навіть на рівні наукових статей. Вважаємо, що ця прогалина повинна бути заповнена науковими розвідками, які б могли надати відповіді на питання, пов'язані із походженням, місцем та роллю категорії зустрічності у цивільному праві.

Отже, за мету цієї статті поставимо собі висвітлення походження категорії зустрічності у цивільному праві.

Для досягнення вказаної мети вважаємо за потрібне вирішити такі завдання: 1) визначити походження категорії зустрічності у римському праві; 2) виявити зобов'язання, які можна кваліфікувати як зустрічні; 3) встановити співвідношення категорії зустрічності із суміжними поняттями (білатеральності, синалагматичності, взаємності).

Основні результати дослідження.

Про зустрічність йдеться, коли має місце взаємопов'язаність обов'язків, вимог сторін правовідношення. Як правило, мова йде про зобов'язальні правовідносини, насамперед договірні. Зустрічність проявляється у наявності у конструкції договору договірних обов'язків. Причому, ці зустрічні обов'язки характеризують саме двосторонні договори.

Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку (курсив – В. С.) щодо першої сторони (ст. 626 ЦК України).

Іншими словами, наявність зустрічних обов'язків є притаманною саме двостороннім договорам. У цивільному праві такі договори ще позначають термінами «білатеральні» та «синалагматичні договори».

Більшість договорів у цивільному праві є двосторонніми, або ж синалагматичними, тобто обов'язки має кожна із сторін, кожна сторона одночасно є і боржником, і кредитором. В основі цих договорів є майнові відносини, в яких сторони договірних зобов'язань мають зустрічні інтереси: покупець прагне дорожче продати – покупець дешевше купити і купити якісний товар, орендар дешевше орендувати річ – орендодавець дорожче здати в оренду тощо. Договір акумулює в собі ці зустрічні інтереси і трансформує їх у зустрічні обов'язки: передати

річ – заплатити, надати річ у користування – оплатити користування тощо. Саме через наявність інтересу отримати певне благо сторона договору готова надати певне благо взаємно (назустріч) іншій стороні, зв'язати себе обов'язком надати іншій стороні певну річ, роботи чи послуги. Отже зустрічні обов'язки присутні у будь-якому синалагматичному договорі. Зустрічні обов'язкам відповідно кореспондують права кожної із сторін виконання свого обов'язку іншою стороною. Зміст цих прав та обов'язків залежить від самого договірного типу, який характеризує певна правова мета – *causa*.

Поняття договору, синалагми, каузи походять з римського права. Спробуємо розібрати який сенс вкладався римськими юристами в ці поняття.

Вперше в історії права поняття контракту надав римський юрист Марк Антістій Лабен у відомому тексті Дигест Юстиніана (D. 50.16.19):

«... contractum autem ultro citroque obligationem, quod Graeci sunallagma vocant, veluti emptionem venditionem, locationem conductionem, societatem: gestum rem significare sine verbis factam» - «... контракт – це взаємне зобов'язання, те, що греки називають «синалагма», як то купівля-продаж, найом, товариство».

Вислів «*ultro citroque obligatio*» вказує на ідею взаємності, зустрічності. Так, К. А. Канната вважає, що «*ultro citroque obligatio*» означає зобов'язальний акт, відкритий до сутнісної білатеральності, тобто акт, який сторони здійснюють з наміром взаємно зобов'язатися для реалізації певної узгодженої в контракті мети.

На думку Р. Фйорі, Лабен використав термін «синалагма» для позначення вислову «*ultro citroque obligatio*», оскільки двостороннє зобов'язання співпадає із значенням слова «контракт».

Отже, договір (контракт) у римському праві розуміють як джерело зобов'язання, причому зобов'язання взаємного.

У якості прикладів Лабен наводить саме ті контракти, які є джерелами багатосторонніх зобов'язань: купівля-продаж, найм (який охоплює найом послуг, робіт, речей) та товариство. В кожному з цих договірних зобов'язань кожна зі сторін (як покупець, так і продавець, як наймач, так і наймодавець, товариші у договорі товариства) є одночасно і кредиторами, і боржниками, оскільки можуть вимагати виконання та

повинні самі виконати. Іншими словами, Лабен розуміє контракт як правовідношення, яке акумулює в собі взаємні обов'язки сторін.

Слід вказати, що розуміння договору як «взаємного зобов'язання» не співпадає з поняттям «зустрічного зобов'язання». Якщо купівля-продаж та найом є зустрічними (кожна зі сторін повинна надати другій стороні певне надання, тобто гроші за передання речі у власність, гроші за користування річчю), то договір товариства таким зустрічним зобов'язанням не є. Але це не означає, що зобов'язання із договору товариства не має взаємного характеру. Взаємність у договорі товариства означає те, що кожен з учасників товариства має право вимагати від інших того надання (майна, робіт, послуг тощо), про яке було обумовлено під час укладення договору товариства відповідно до його мети. Іншими словами, відсутність мінового характеру договору, зустрічного надання не означає відсутність взаємності. «Взаємність» та «зустрічність» співвідносяться як родові поняття та видові.

Взаємність договору товариства може проявлятися також у тому випадку, коли надання товаришів є різнорідними (один – грошовий внесок, інший – особиста участь). Тоді один товариш, який виконав свою частину зобов'язання (наприклад, зробив грошовий внесок), може вимагати від іншого учасника товариства виконати свій обов'язок. Лише за умови здійснення обов'язків усіма учасниками товариства, буде досягнуто мету товариства (отримано дохід, який згодом буде розподілений). Навіть якщо обов'язки товаришів є однорідними (лише грошові внески), то і в такому разі виконання обов'язку одним з учасників товариства є підставою для вимоги щодо виконання своїх обов'язків іншими товаришами.

Однак якщо певна сторона договору не може вимагати виконання обов'язку від іншої сторони, доки вона сама не виконала свій обов'язок, то повинна бути встановлена послідовність виконання (або обумовлена у договорі, або випливати з природи договору). Якщо послідовність вчинення обов'язків договором не встановлена, то проти сторони, яка вимагає вчинення обов'язку, коли вона сама ще не виконала свого обов'язку, можна висунути заперечення, що ця вимога не відповідає наміру договору. У цивільному праві таке заперечення отримало назву «*exceptio non adimpleti contractus*» – «заперечення про невиконання договору». У

римському праві, якщо одна із сторін виконала свій обов'язок, то вона може вимагати від іншої сторони лише виконання нею свого договірної обов'язку, але аж ніяк не повернення виконаного. Тобто вимога повернення виконаного не допускалася у римських договорах купівлі-продажу, найму, товариства.

Правило «*exceptio non adimpleti contractus*» («заперечення про невиконання договору»), як вказує Р. Ціммерманн було сформульовано лише приблизно у 15 ст. і походить від судових рішень «доброї совісті» у римському праві.

Отже, зустрічними можна вважати двосторонні договори мінового характеру, як то: купівля-продаж, оренда, підряд, надання послуг тощо. Але взаємність договору, або синалагматичність, притаманна й іншим договорам, які не мають мінового характеру (наприклад, договору товариства).

Навіть ті договори, в яких є нематеріальне надання на одній із сторін, можна вважати зустрічними, хоч вони і не мають оплатного характеру. Так, наприклад, сучасний договір про неконкуренцію має зустрічні обов'язки: одна сторона зобов'язується не конкурувати у певній сфері та у певний період часу, а інша повинна надати компенсацію за утримання контрагента від конкуренції. В такому договорі немає обміну у вузькому сенсі, але зустрічність все одно йому притаманна. Матеріальний інтерес лише в однієї із сторін – у тієї, яка отримує компенсацію за утримання від конкурентних дій. Але можна уявити й такий договір про неконкуренцію, в якому обидві сторони зобов'язуються не конкурувати одна з одною. Такий договір взагалі буде позбавлений матеріального змісту. Однак, цей договір у повній мірі можна вважати синалагматичним, оскільки ці обов'язки щодо утримання від конкуренції є взаємопов'язаними: кожна із сторін приймає на себе обов'язок не конкурувати саме тому, що інша сторона у свою чергу приймає на себе аналогічний обов'язок. Тому порушення обов'язку щодо неконкуренції повинно надавати іншій стороні договору право не виконувати свій обов'язок.

Інший приклад договору, який можна вважати зустрічним, але він не є оплатним, - це договір про задоволення вимоги іпотекдержателя. В цьому договорі немає оплатності у прямому сенсі, але зустрічні надання йому притаманні: іпотекдержатель отримує предмет іпотеку у власність або право

його реалізувати, а боржник – погашення основного зобов'язання, тобто звільнення від боргу. Можна сказати, що в цьому договорі відбувається обмін предмета іпотеки (майна) на припинення зобов'язання боржника.

Зустрічне зобов'язання у синалагматичних договорах обумовлене тією метою, з якою сторони укладають договір: матеріальна компенсація – за утримання від конкуренції, предмет іпотеки – за звільнення від боргу за основним договором.

Це можна пояснити через каузальну теорію договору, яка засновується на правовій підставі (causa) укладення договору. Згідно з цією теорією одна сторона приймає на себе зобов'язання на тій підставі, щоб друга сторона прийняла на себе зустрічне зобов'язання. За таких умов, обов'язок однієї сторони договору засновується на зустрічному обов'язку другої сторони.

Характер зустрічних обов'язків, їхній зміст, як вже було сказано, визначає договірний тип, який ґрунтується на меті, яку сторони прагнуть досягнути укладенням договору. Така мета договору, або підстава його укладення, розуміється як кауза (causa) правочину. С. Петерсон вказує, що у сучасному цивільному праві кауза вважається істотним елементом кожного договірного зобов'язання.

Термін "causa" зустрічається ще у текстах римських юристів. Так, в Ульпіана, який цитує Антістія Лабейона, знаходимо: *«якщо те, що здійснено, не підпадає під певний контракт, але є кауза, Аристон елегантно відповів Цельсу, що зобов'язання має місце. Наприклад, я передав тобі річ, щоб ти передав мені іншу, я надав, щоб ти що-небудь зробив: це є синалагмою, і звідси породжується цивільне зобов'язання»* (Ulp. 4 ad ed. D. 2, 14, 7, 2).

Р. Фйорі розуміє цей вислів у тому сенсі, що навіть коли угода не спрямована на мету укладення певного контракту, але є наявною кауза, виникає зобов'язання. Наприклад, коли що-небудь надається в обмін на якусь річ чи якусь дію, то в цьому випадку є синалагма, з якої виникає зобов'язання.

У вказаному фрагменті обґрунтовуються римські так звані «безіменні» контракти (contracusinnominati), як з'явилися у римському праві вже після формування загальної класифікації контрактів. Ці контракти не мали спеціальних позовів на їх захист, а користувались позовом з приписаних слів (actionespraescriptisverbis), формула якого

передбачала опис обставин, на яких ґрунтувався позов. До цих контрактів відносили міну (permutatio), оціночний договір (contractusaestimatorius), прекарій, тобто передання речі у тимчасове безоплатне користування (precarium), дарування під умовою (donatiosubmodo), мирову угоду (transactio). Тобто ці контракти також мали певну мету (каузу), яку прагнули досягнути сторони своїми діями. Іншими словами, сторона, яка вчинила певне надання чекала від іншої сторони певних зустрічних дій, які б задовольняли її матеріальний інтерес.

На думку Р. Ціммермана, визнання безіменних контрактів залежало, по-перше, від факту, що одна із сторін вже здійснила свою частину угоди, а по-друге, виконання було спрямоване на те, щоб отримати зустрічне виконання. Тому безіменні контракти були змодельовані за зразком реальних контрактів та належали до синалагматичних відносин. До цього можна додати, що, на відміну від римських реальних контрактів (позики, позички, зберігання), які не передбачали зустрічного виконання, взаємних зобов'язань, не вважалися синалагматичними, безіменні контракти саме завдяки тому, що були спрямовані на отримання зустрічного надання, кваліфікувалися як синалагматичні.

С. Петерсон вважає, що білатеральні (синалагматичні) договори містять у собі два зобов'язання, у той час коли вербальні та літеральні містять лише одне. Згода сторін у джерелах називається *causacivilis* консенсуального контракту. Як і кауза зобов'язань, *causa civilis* полягає у взаємних обіцянках: так, у купівлі-продажу продавець обіцяє передати річ, натомість покупець обіцяє сплатити певну грошову суму. Серед римських консенсуальних договорів купівля-продаж, найом та товариство, які є за своєю природою взаємними, кожне зобов'язання містило власну каузу. Натомість односторонні договори містять лише одну каузу та один об'єкт.

Отже, можна висунути гіпотезу, що кауза у римських білатеральних (синалагматичних) договорах є метою, яку прагне досягти сторона, вчинивши виконання свого договірного обов'язку. У цьому сенсі поняття каузи є близьким до поняття зустрічного надання (consideration) у праві країн англо-американської сім'ї.

Але помилковим буде вважати, що кауза притаманна лише так званим «каузальним» правочинам. Римському праву були відомі також правочини абстрактні,

найпоширенішим з яких була стипуляція. Але і цей контракт містив каузу, вона лише не називалася сторонами при його вчиненні. На підтвердження цього є висловлювання Ульпіана: «Але і ті стипуляції, які здійснені на певній підставі (*causa*), не є даруванням» (Ulp., D. 39, 5, 19, 5). Тобто, саме дарування, на думку римських юристів, не містило у собі каузу. Це можна пояснити тим, що дарувальник, здійснивши дарування, не чекав у відповідь зустрічних дій.

Отже, можна дійти висновку, що кауза у договірних зобов'язаннях за римським правом передбачала наявність зустрічних обов'язків сторін.

Однак за римським правом, *causa* використовувалась як загальний термін, який позначав факт, від якого залежало зобов'язальне правовідношення, безвідносно до того, чи було це зобов'язання договірним чи ні. Лише у більш пізній час юристи під впливом римської юриспруденції у сфері зобов'язань зробили каузу універсальним елементом договірних зобов'язань [8, с. 39

Водночас, у римському праві серед позадоговірних зобов'язань були зобов'язання *sincausa* (без підстави), які захищалися спеціальними позовами – *condictiones*. Такі зобов'язання у пізньому римському праві отримали назву “*obligationesquasiexcontractu*” – «зобов'язання немовби із контракту», до яких, крім *condictiones*, входили також зобов'язання із ведення чужих справ без доручення (*negotiorumgestio*). До цих зобов'язань відносились, зокрема *condictioindebiti* (сплата неіснуючого боргу), *condictiocausadatacausanonsecuta* (зобов'язання з підстави, яка згодом відпала) тощо. Такі зобов'язання виникали на підставі односторонньої дії, яка не створювала зустрічних обов'язків. Обов'язок виникав лише на одній стороні, яка була боржником та до якої у разі невиконання позивач мав право на позов.

Отже, відсутність каузи у таких зобов'язаннях робило їх позадоговірними. Але деліктами вони також не були, що послугувало для їх найменування як «зобов'язання немовби з контракту». Тому можна припустити, що наявність каузи характеризує саме договірні зобов'язання.

Хоча сучасне цивільне законодавство України не містить поняття каузи як правової підстави договору, але зобов'язання без правової підстави, які є позадоговірними, у ЦК України передбачені. Йдеться про

зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (ст. 1212 ЦК України). До них відносяться: 1) повернення виконаного за недійсним правочином; 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння; 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні; 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (ч. 3 ст. 1212 ЦК України).

Вказані вище зобов'язання не виникали з договору. Тому, можна дійти висновку, що договірним зобов'язанням правова підстава притаманна. Отже, хоча український законодавець прямо не вказує на необхідність каузи у договірних зобов'язаннях, опосередковано, через формулювання ст. 1212 ЦК України, визнає, що договори мають правову підставу (каузу) мають.

А.А. Цибань запропонував так визначити зустрічні обов'язки як такі, виконання яких обумовлює виконання обов'язків другою стороною договірної зобов'язання, тобто вони виникають з однієї підстави, є взаємопов'язаними, основними та охоплюються предметом договору. Можна цілком погодитись із таким визначенням.

Отже, зустрічні зобов'язання з договору виникають одночасно та є взаємообумовленими. Одне зобов'язання виникає на тій підставі, що у той самий час виникає зустрічне зобов'язання контрагента. Така взаємообумовленість зобов'язань ґрунтується на наявності у сторін зустрічних інтересів, досягнення яких матиме своїм результатом виконання договору в цілому і на цій підставі припинення договірної зобов'язання.

У Французькому цивільному кодексі втілено концепцію взаємообумовленості зустрічних обов'язків. Так, відповідно до ст. 1184 ЦК Франції скасувальна умова завжди передбачається у взаємозобов'язуючих договорах у випадку, коли одна з двох сторін не виконає свого зобов'язання. У цьому разі договір не розривається в силу закону. Сторона, стосовно якої зобов'язання не було виконане, має право вибору: або примусити іншу сторону до виконання, якщо це можливо, або вимагати розірвання договору та стягнення збитків». Іншими словами, невиконання обов'язку однією стороною звільняє іншу сторону від виконання зустрічного обов'язку, навіть якщо таке виконання є можливим.

У ЦК України це питання вирішено по-

іншому. Так, відповідно до ч. 3 ст. 538 ЦК України у разі невиконання однією із сторін у зобов'язанні свого обов'язку або за наявності очевидних підстав вважати, що вона не виконає свого обов'язку у встановлений строк (термін) або виконає його не в повному обсязі, друга сторона має право зупинити виконання свого обов'язку, відмовитися від його виконання частково або в повному обсязі.

Тобто, договір не розривається, а сторона, яке не отримала виконання, має право зі свого боку не виконувати свій обов'язок. Причому для застосування процитованої норми обов'язку повинні бути взаємообумовленими, адже стаття 538 ЦК України має назву «зустрічне виконання зобов'язання», під яким розуміється виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку (ч. 1 ст. 538 ЦКУ).

Можна висунути гіпотезу, що ЦК України розуміє зустрічність зобов'язання як його взаємообумовленість, що значно вужче розуміння зустрічності як мінового характеру зобов'язання, тобто договору, який передбачає зустрічне надання. Втім вважаємо, що сторона, яка не отримала надання за договором, повинна мати право відмовитися у свою чергу від свого договірного обов'язку, навіть якщо його виконання є можливим (не залежить від виконання обов'язку контрагентом). Таке вирішення питання про зустрічність виконання відповідало б принципу добросовісності, як це вирішувалось у римському праві.

Для ілюстрації слід навести такий фрагмент Дигест Юстиніана, який також належить Лабеоу (19.1.50): *«Добросовісність не допускає, щоб, коли покупець в силу привілею, встановленому яким-небудь законом, був звільнений від оплати ціни проданої речі до того, як вона була йому передана, продавець був примушений передати вказану річ та бути позбавленим її»*. Якщо покупець звільняється від сплати ціни, то і продавець не звільняється від обов'язку щодо передання речі. Тобто згідно до принципу добросовісності, якщо є взаємне зобов'язання і обов'язок однієї зі сторін припиняється на підставі, не пов'язаній з його виконанням, то і зустрічний обов'язок також припиняється. Таке припинення обов'язку у разі невиконання свого обов'язку контрагентом повинно відбуватися незалежно від того, чи є ці договірні обов'язки взаємопов'язаними чи взаємообумовленими.

Л. Лантелла висловлюється про

зустрічність надання таким чином: 1) якщо кожна із сторін зобов'язується здійснити надання за умови, якщо інша виконає своє; 2) надання сторін при цьому задовольняють їх потреби; 3) зустрічні надання також мають місце, коли надання однієї зі сторін знаходить виправдання чи підставу (causa) в іншій, і в цьому сенсі надання також є синалагматичними.

Отже, синалагматичний зв'язок присутній у договорах, що передбачається наявність взаємних обов'язків, як то: у договорах купівлі-продажу, найму, підряду, надання послуг тощо. Водночас коли виникнення договірного зобов'язання не обумовлене виникненням обов'язку у контрагента, синалагматичного зв'язку немає. В односторонніх договорах, таких як договір доручення, зберігання (якщо вони є безоплатними), договір позички, зустрічний інтерес є відсутнім. Тому при укладенні одностороннього договору не виникає зустрічних обов'язків.

Мають місце випадки, коли первісно одностороннє зобов'язання за певних обставин стає двостороннім. Так, наприклад договір зберігання, якщо він безоплатний, є одностороннім: поклажодавець має лише право повернути річ, а зберігач має лише обов'язок цю річ повернути. Тут немає зустрічного зобов'язання: поклажодавець не має права вимоги до зберігача. Але якщо зберігач зазнає витрат на збереження речі, то він має право вимагати відшкодування від поклажодавця цих витрат. Так, відповідно до ч. 3 ст. 947 ЦК України при безоплатному зберіганні поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві здійснені ним витрати на зберігання речі, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто, зобов'язання з безоплатного зберігання, яке первісно не мало характеру взаємності, не містило зустрічних обов'язків, якщо зберігач зазнає витрат на зберігання речі, отримує зустрічну вимогу до поклажодавця на їх відшкодування.

Схожа норма є щодо договору доручення: якщо договір доручення припинений до того, як доручення було повністю виконане повіреним, довіритель повинен відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення, а якщо повіреному належить плата – також виплатити йому плату пропорційно виконаній ним роботі (ч. 1 ст. 1009 ЦК України). Тобто, якщо договір доручення безоплатний та повірений

не зазнає витрат під час його виконання, то він не матиме зустрічних вимог до довірителя і такий договір має суто односторонній характер. Однак якщо повірений здійснить витрати на виконання доручення, то зустрічним зобов'язанням довірителя буде відшкодувати ці витрати повіреному.

У свій час Е. Гудеде заперечував проти застосування правил про взаємність (зустрічність) до договорів, які стають двосторонніми випадково. На погляд вченого зустрічне зобов'язання, яке виникає пізніше, має своїм джерелом позадоговірні підстави.

Також притримуємось позиції, що виникнення зустрічних вимог у покладавця, довірителя у процесі виконання цих договорів не перетворює ці договори на двосторонні (синалагматичні), оскільки їх обов'язки не є пов'язаними з основними обов'язками зберігача та повіреного. Так, зберігач, незалежно від того, чи компенсує йому покладавець витрати зі зберігання речі, все одно повинен повернути річ зберігачу.

Не можна також вважати зустрічним обов'язком довірителя надати повіреному кошти та засоби для виконання доручення. Виконання цього обов'язку є лише передумовою до виконання доручення. Так само як у договорі будівельного підяду обов'язки щодо надання замовником проектно-кошторисної документації підряднику, будівельного майданчику не є зустрічними обов'язками. Такі обов'язки не можна вважати зустрічним наданням, вони мають організаційний характер, оскільки їх виконання забезпечує можливість виконати основні обов'язки за вказаними договорами. Тому їх невиконання не може бути підставою для посилання на норму ч. 3 ст. 538 ЦК України щодо зупинення чи відмови від виконання.

Отже, коли зустрічними можна вважати основні договірні обов'язки, які пов'язані функціонально, є взаємообумовленими та ґрунтуються на правовій меті (каузі) договору.

Проведений вище аналіз не претендує на досконале і повне дослідження поняття

зустрічності у цивільному праві, проте дозволяє дійти певних висновків.

Висновки. Категорія зустрічності притаманна договірним синалагматичним зобов'язанням. У римському праві до таких договорів відносили купівлю-продаж, найом, товариство, а також безіменні контракти. Вперше для позначення взаємного контракту термін «синалагма» використав римський юрист Лабеон. «Синалагма» є ширшим поняттям, ніж «зустрічність». Синалагматичними можуть бути договори, які не мають мінового характеру: синалагма, яка характеризує взаємність договірних зобов'язання, вказує на те, що під час укладення договору виникають обов'язки, виконання яких кожна із сторін має право вимагати за умови здійснення свого обов'язку (як це відбувається у договорі товариства). Оплатність договору також не співпадає з поняттям зустрічності, оскільки наявність зустрічних обов'язків може мати місце й у безоплатних за своїм характером договорів (договори про неконкуренцію, договори про задоволення вимоги іпотекодержателя тощо). Наявність у договорі зустрічних обов'язків обумовлена наявністю зустрічних інтересів, що притаманно білатеральним та багатостороннім договорам. Обов'язки вважаються зустрічними, якщо вони пов'язані функціонально. Тому супутні обов'язки покладавця (компенсувати витрати зі зберігання), довірителя (компенсувати витрати за виконання доручення) в односторонніх договорах не є зустрічними та не перетворюють вказані договори на синалагматичні. Правова підстава (кауза) визначає зміст зустрічних обов'язків та договірний тип. Наявність каузи передбачає спрямованість на досягнення певного правового результату у процесі виконання договору. Невиконання стороною договору свого обов'язку надає підстави іншій стороні висувати заперечення про невиконання договору (*exceptio non adimpleti contractus*), яким обґрунтовується відмови від виконання зустрічного обов'язку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виндшейд Б. Об обязательствах по римскому праву: пер. с нем. / под ред., с прим.: А.Б. Думашевский. С.-Пб.: Тип. А. Думашевского. 1875. С. 593.
2. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948. 506 с.
3. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев. К.: Издательство «Истина». 2006. 1008 с.

4. Цибань А. А. Суб'єктивний цивільний обов'язок як елемент зобов'язального правовідношення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03. Харків, 2018, 226.

5. Cannata C.A. Der Vertrag als zivilrechtlicher Obligierungsgrund in de römischen klassischen Jurisprudenz der klassischen Zeit. *Collatio iuris romani. Etudes.* H. Ankum. Amsterdam : Gieben, 1995. S. 63. (Цит за: Новицкая А. А. Учение о синаллагматическом договоре в римском праве. *Контракт Лабеона // Вестник гражданского права.* 2013. № 2. С. 20-59).

6. Fiori R. The Roman conception of contract. *Obligations in Roman law. Past, present and the future* / Ed. by Thomas A. J. McGinn. Michigan : The University of Michigan Press, 2012. P. 40-75.

7. Lantella L. "Ultero citroque": Appunti teoretici e storici sulla "laterita" degli atti. *Diritto e processo nell'esperienza romana. Atti del seminario torinese (4-5 dicembre 1991) in memoria di G. Provera.* P. 108. (Цит за: Новицкая А. А. Учение о синаллагматическом договоре в римском праве. *Контракт Лабеона. Вестник гражданского права.* 2013. № 2. С. 20-59).

8. Peterson S. The evolution of "causa" in the contractual obligation in civil law // *Bulletin of the University of Texas,* 1905. № 46. P. 32-56.

9. Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition.* Capetown : Juta & Co, Ltd, 1992. 1241 p.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2023

Стаття рекомендована до друку 15.05.2023

V.V.SKRYPNYK

PhD student, Faculty of Law

E-mail: wws11@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3968-7762>

V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, 61022, Svobody square, 4

ORIGIN OF THE CATEGORY OF COMPLIANCE IN CIVIL LAW

ANNOTATION. The article is devoted to the category of counteriness in civil law. The author notes that the Civil Code of Ukraine contains the concept of conflict in various legal constructions, such as "counter performance", "counter homogeneous claims", "counter claims of the debtor", etc. However, at present, a comprehensive study of the counteriness category is absent in modern domestic civil studies.

The article focuses on the fact that the category of counteriness appears primarily in contractual obligations, in particular, in synallagmatic contracts. Such contracts are characterized by the presence of counter-duties to which corresponding rights correspond. The content of these rights and corresponding obligations is determined by the legal purpose (causa) for which the contract is concluded. The author analyzed the concept of synallagma, causa in the Roman concept of contract. It was determined that synallagmatic contracts in Roman law were considered to be contracts of sale, hire, partnership, as well as innominate contracts. The author also found that the concept of synallagmaticity does not coincide with the concept of counteriness of a contractual obligation. Thus, the synallagmatic character inherent in the partnership agreement does not determine the existence of counter-duties. The gratuity of the contract also does not coincide with the concept of reciprocity, since some contracts, which are gratuitous in their subject matter (non-competition agreement, agreement on satisfaction of the mortgagee's requirements), have signs of mutuality of obligations.

In synallagmatic contracts, non-fulfillment of the obligation of one of the parties entitles the other party to raise "exceptio non adimpleti contractus" - "objection to non-fulfillment of the contract". In the Civil Code of Ukraine, this is manifested in the fact that the party that has not received performance under the contract has the right to stop the performance of its obligation or refuse to perform it (Part 3 of Article 538 of the Civil Code of Ukraine). At the same time, such duties that are functionally related will be considered to be counter.

KEY WORDS: *the category of counteriness, counter obligations, synallagma, causa, counter performance.*

REFERENCES

1. Vindshejd B. Ob obyazatelstvah po rimskomu pravu: per. s nem. / pod red., s prim.: A.B. Dumashevskij. S.-Pb.: Tip. A. Dumashevskogo. 1875. S. 593. (in Ukrainian)
2. Godeme E. Obshaya teoriya obyazatelstv. M.: Yuridicheskoe izdatelstvo Ministerstva yusticii SSSR, 1948. 506 s. (in Ukrainian)
3. Grazhdanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona) / Per. s franc. V. Zahvataev. K.: Izdatelstvo «Istina». 2006. 1008 s. (in Ukrainian)
4. Tsyban A. A. (2018). Subiektyvnyi tsyvilnyi oboviazok yak element zoboviazalnoho pravovidnoshennia : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yur. nauk : 12.00.03. Kharkiv, 2018, 226. (in Ukrainian)
5. Cannata C.A. Der Vertrag als zivilrechtlicher Obligierungsgrund in de römischen klassischen Jurisprudenz der klassischen Zeit // *Collatio iuris romani. Etudes.* H. Ankum. Amsterdam : Gieben, 1995. S. 63. (Cit. by: Novickaya

- A. A. Uchenie o sinallagmaticheskom dogovore v rimskom prave. Kontrakt Labeona. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 2013. № 2. S. 20-5). (in Russian)
6. Fiori R. The Roman conception of contract. *Obligations in Roman law. Past, present and the future* / Ed. by Thomas A. J. McGinn. Michigan : The University of Michigan Press, 2012. P. 40-75.
7. Lantella L. "Ultero citroque": Appunti teoretici e storici sulla "laterita" degli atti. *Diritto e processo nell'esperienza romana. Atti del seminario torinese (4-5 dicembre 1991) in memoria di G. Provera*. P. 108. (Cit. by: Novickaya A. A. Uchenie o sinallagmaticheskom dogovore v rimskom prave. Kontrakt Labeona. *Vestnik grazhdanskogo prava*. 2013. № 2. S. 20-59). (in Russian)
8. Peterson S. The evolution of "causa" in the contractual obligation in civil law. *Bulletin of the University of Texas*, 1905. № 46. P. 32-56.
9. Zimmermann R. *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Capetown : Juta & Co, Ltd, 1992. 1241 p.

The article was received by the editors 16.04.2023
The article is recommended for printing 15.05.2023